

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 47-53]

Luboš Olejník

Individualizmus, sloboda a občianstvo ako problém novovekej politickej filozofie

Individualism, freedom and citizenship as problems of modern political philosophy

Keywords: *modern political philosophy, individualism, freedom and citizenship in philosophy*

Novovek predstavuje obdobie razantného predelu v uvažovaní o človeku, jeho mieste v svete, spoločnosti, aj politike. Radikálnosť zlomu je do určitej miery spôsobená aj temnosťou stredoveku. Napriek tejto predispozícií, a tým viacej postulovanej nutnosti, či samozrejmosti zlomu, nemožno uprieť významnú revolučnosť a pre nás fundamentálnu dôležitosť tohto predelu pre uvažovanie človeka o sebe samom. Zlom, ktorý popisujeme môžeme vyjadriť aj Kantovou definíciou osvietenstva, ktorú môžeme absolútne bez výhrad aplikovať na celý Novovek. Toto určenie opisuje obdobie Novoveku ako *vystúpenie človeka z jeho nesvojprávnosti, zavinennej ním samým*. Nesvojprávnosť je chápaná ako určenie determinovanosti človeka, apriorného určenia jeho sociálneho statusu, jeho pozície v mocenskej hierarchii, ale aj slobody, či neslobody v interpretáciách seba, prírody a spoločnosti. Takéto uvažovanie o človeku je myslením človeka už nie len ako biologickej a determinovanej bytosti, ale hlavne uvažovaním o ňom ako o zodpovednom konštruktérovi spoločnosti a spoločenských väzieb, ktorý si svoju slobodu uvedomuje ako zodpovednosť za formu, chod a správu spoločnosti. Zodpovednosť je určená a vyplýva z novovekej postulácie rozumu ako hlavného

kognitívneho nástroja. Podľa Huma, „Ľudia skúsenosťou prišli na to, že nie je možné existovať bez spoločnosti a že ju nemožno zachovať, keď dávajú voľný priebeh svojim chutiam; nedočkavý záujem rýchlo obmedzuje ich skutky a kladie záväzok dodržiavať pravidlá, ktoré nazývame zákony spravodlivosti“¹. Môžeme povedať, že od štrnásteho storočia rastie záujem o svetskú vládu. Štát prestal byť služobníkom božím, štát sám sa stal absolútnom a náboženstvo bolo len jeho vlastnosťou. V stredoveku bol štát v cirkvi, teraz sa jeho význam prehodnotil a cirkev sa ocitla v štátoch.“²

Novoveký zlom v prvom rade znamená obrátenie sa k človeku, k jeho problému, ale hlavne je to postulácia človeka ako hlavného princípu, ako miery všetkých vecí, čo otvára priestor a nutnosť začať uvažovať o politických (mocenských) pomeroch medzi ľuďmi v úplne inom rozmere ako doteraz. Základom sa stáva racionalizmus³. Obrodzuje sa problém slobody⁴, autonómie, svojbytnosti a nedeterminovanosti človeka. Vzniká nová požiadavka definovať a vymedziť pojmy ako je vláda, moc, autorita, zákon, ktoré boli v stredoveku vždy účelovo vysvetľované v kontextoch metafyziky, teológie a apriórneho podriadenia sa človeka už existujúcemu poriadku, hierarchie a sociálnej stratifikácie. Uvažovať o politickej slobode človeka v stredoveku bolo herézou, lebo znamenalo spochybniť putá a miesto dané od Boha⁵. Naopak podľa Locka „sloboda človeka v spoločnosti je v tom, že nie je pod žiadnou inou zákonodarnou mocou iba tou,

¹ D. Hume, *O práve a politike*, Bratislava, Kalligram, 2008, s. 102.

² E. Rádl, *Dějiny filosofie. Novověk*, Praha, Votobia 1999, s. 10-11.

³ Otázka uplatnenia racionalizmu v spoločnosti „spočíva v presvedčení, že práve rozum, ktorý vie umlčať egoizmus a predsudky, nabádal ľudí, aby pochopili, že je nevyhnutné spolunažívať podľa určitých zásad a pravidiel. Racionalistická dimenzia zmluvného modelu, podľa ktorej je moc legitímna len do tej miery, do akej obstojí pred tribunálom rozumu, sa začala rozvíjať už v starovekom Grécku. Pravda, niečo také ako snaha ochraňovať súkromnú sféru jedinca pred zásahmi štátu tu ešte neexistovalo. Človek je zón politikon a jeho dobrý život, jeho sebarealizácia sú neodmysliteľné od občianskej aktivity. Polis bola súčasťou jedinca a on splyval s politickým celkom. O ľudských právach ako o subjektívnych nárokoch jedinca voči štátu sa ešte nehovorilo. Zorný uhol sa zmenil, až keď polis zanikla a jednota medzi človekom a štátom sa rozbila. Cestu si pomaly kľiesnil individualizmus, politika a morálka sa odlišili, politika už nebola nevyhnutne realizáciou morálnych cieľov.“ A. Krsková, *Právo, povinnosť, zodpovednosť*. Dostupné na internete: <http://prison-education.oad.sk/sk/text1.pdf>. Citované dňa 19.2.2012.

⁴ Podľa Berlina „sloboda je slobodou, nie rovnosťou, spravodlivosťou, kultúrou, ľudským šťastím alebo čistým svedomím, ak je moja sloboda alebo sloboda mojej triedy či národa závislá od biedy množstva iných ľudských bytostí, systém, ktorý to umožňuje, je nespravodlivý a nemorálny.“ I. Berlin, *Dva pojmy slobody*, in: E. Gál, F. Novosad (ed), *O slobode a spravodlivosti*, Bratislava Archa 1993, s. 26.

⁵ Blížšie pozri: J. Hacker, *Political Theory: Philosophy, Ideology and Science*, New York, Macmillan, 1961.

ktorá bola zriadená dohodou v štáte ani pod panstvom nejakej vôle alebo obmedzením nejakého zákona iba tým, ako legislatíva zavedie podľa dôvery v nej vkladanej“⁶ a zároveň „sloboda ľudí pod vládou znamená mať stále právo, podľa neho žiť, spoločné každému členovi danej spoločnosti a vydané zákonodarnou mocou v nej zriadenou, slobodu riadiť so svojou vlastnou vôľou vo všetkých veciach, kde dané pravidlo nedáva predpisy, nie je podrobené nestálej, neistej, neznámej, ľubovoľnej vôli druhého, ako prirodzená sloboda je v tom, že nie je pod žiadnym iným obmedzením ako pod prirodzeným zákonom“⁷. Bonnot de Condiliac uvádza, že najjednoduchšia definícia slobody je, že „sloboda je iba možnosť robiť to, čo nerobíme, alebo nerobiť to, čo robíme“⁸. Podľa Helvétia „slobodný človek je človek, ktorý nie je spútaný okovami, väznený alebo znepokojovaný strachom z trestov ako otrok. V tomto zmysle sa sloboda človeka zakladá na slobodnom uplatňovaní jeho možností“⁹. Rousseau uvádza, že „táto všeobecná sloboda je dôsledok prirodzenosti človeka. Jeho prvým zákonom je bdieť nad zachovaním vlastnej osoby, jeho prvé starosti sú tie, ktorými je povinný sám sebe, a len čo rozumovo dospeje, stáva sa svojim vlastným pánom, lebo sám posudzuje prostriedky vhodné na sebazáchovu“¹⁰ a „každý človek sa narodí slobodný a ako pán seba samého a nik si ho nesmie bez jeho súhlasu podrobiť, nech by to bolo pod akoukoľvek zámkou. Kto vraví, že syn otroka sa narodil ako otrok, vraví tým, že sa nenarodil ako človek“¹¹. Pojem slobody v jej politickom význame je teda úzko spätý výlučne s človekom. Iba človek si uvedomuje svoju politickú slobodu. Hobbes síce píše, že „slovo sloboda vlastne znamená neprítomnosť vonkajších prekážok pohybu a používa sa tak v súvislosti s nerozumnými a neživými vecami, ako aj s rozumnými tvormi“¹², avšak táto definícia je chápaná v úzkom význame, len pre absenciu prekážok v pohybe. Feuerbach to potvrdzuje tvrdením, že „akákoľvek špekulácia o práve, o vôli,

⁶ J. Locke, *Dvë pojednání o vládě*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 149.

⁷ *Ibidem*, s. 150.

⁸ E. Bonnot de Condiliac, *Rozprava o pocitech*, in: T. Munz, *Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 277.

⁹ C.A. Helvétius, *O duchu*, in: T. Munz, *Antológia z diel filozofov časť Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 352.

¹⁰ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava: Epona 1967, s. 431.

¹¹ *Ibidem*, s. 471.

¹² T. Hobbes, *Leviathan*, in: E. Városová, *Novoveká racionalistická filozofia*, Nakladateľstvo Epona, 1970, s. 194.

o slobode, o osobnosti bez človeka, mimo človeka alebo dokonca nad človekom je špekuláciou bez jednoty, bez nevyhnutnosti, bez základu, bez reality. Človek je existenciou slobody, existenciou osobnosti, existenciou práva. Len človek je príčinou a základom Fichteho „ja“, príčinou a základom Leibnizovej monády, príčinou a základom absolútna“¹³. Sloboda je fakt atributívne a imanentne spojená s človekom¹⁴. Podľa Kanta „sloboda je čírou ideou, ktorej objektívnu realitu nijakým spôsobom nemožno dokázať podľa prírodných zákonov, teda ani v nejakej novej skúsenosti, a ktorú, keďže ju nikdy nemožno doložiť podľa nejakej analógie, nemožno nikdy ani pochopiť či aspoň nahliadnuť“¹⁵. Sloboda patrí k ľudskej prirodzenosti a je základom jeho mravnej výbavy a práv. Rousseau tvrdí, že „vzdať sa svojej slobody znamená vzdať sa svojej ľudskej dôstojnosti, ľudských práv, ba i povinností. Ak sa niekto všetkého vzal, za to ho ničím nemožno odškodniť. Také vzdanie sa je nezlučiteľné s ľudskou prirodzenosťou a odňať človeku všetku slobodnú vôľu znamená odňať všetku mravnú cenu jeho činom“¹⁶. Okrem týchto atribútov slobody platí, že „pojmem slobody je kľúčom k vysvetleniu autonómie vôle“¹⁷. Táto definícia tak vytvára predpoklad pre určenie zodpovednosti človeka za svoju slobodu, teda zodpovednosti za svoje činy. Vôľa človeka je autonómna¹⁸, nie je ničím determinovaná, to znamená, človek je zodpovedný za svoje činy. Podľa Descartesa „máme slobodu voľby, ktorá nám umožňuje nesúhlasiť s pochybnými vecami, a tak sa vystríhať omylu“¹⁹. Aj keď platí, že „za slobodného sa považuje človek, ktorému nič neprekáža uskutočniť z vecí primeraných jeho silám a schopnostiam čokoľvek, čo chce“²⁰ a „sloboda občana spočíva iba v tých veciach, o ktorých zákonodarca v zákonoch vyslovene

¹³ L. Feuerbach, *Predbežné tézy k reforme fil*, in: T. Munz, *Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 499.

¹⁴ Podľa Hobbesa „nikto totiž nepreberá nijaký záväzok, ktorý by nevychádzal z nejakého vlastného činu, pretože ľudia majú od prírody rovnakú slobodu.“ T. Hobbes, *Leviathan*, in: E. Városová, *Novoveká racionalistická filozofia*, Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 198.

¹⁵ I. Kant, 1991, in: *Základy metafyziky*, Bratislava, Kalligram 2004, s. 90.

¹⁶ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava, Epoque 1967, s. 433.

¹⁷ I. Kant, 1991, in: *Základy metafyziky*, Bratislava, Kalligram 2004, s. 76.

¹⁸ Na inom mieste Kant uvádza, že „s ideou slobody je neoddeliteľne spojený pojem autonómie a s ním všeobecný princíp mravnosti, ktorý je v ideji základom všetkého konania rozumných bytostí práve tak, ako je prírodný zákon všetkých javov.“ Ibidem, s. 83.

¹⁹ R. Descartes, *Princípy filozofie*, Nakladateľstvo Pravda, 1986, s. 48.

²⁰ T. Hobbes, *O štáte alebo republike*, in: I. Hrušovský, *Novoveká racionalistická filozofia*, Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 195.

nehovori“²¹, je dôležité nemýliť „sa v tom, čo máme rozumieť pod našou nezávislosťou. Existuje totiž niečo ako skazená sloboda, ktorú uplatňujú tak zvieratá, ako aj človek, spočívajúca v slobode robiť všetko, čo sa nám páči. Táto sloboda je nepriateľkou akejkoľvek autority, neznesie žiadne pravidlá, klesáme s ňou pod svoju úroveň, je nepriateľkou pravdy a pokoja a Boh usúdil, že musí proti nej povstať! No existuje aj občianska a morálna sloboda, ktorá čerpá silu v jednote a ktorú chrániť je poslaním samej moci. Je to sloboda robiť bez obáv všetko, čo je spravodlivé a dobré. Túto posvätnú slobodu musíme brániť za každých okolností a ak bude treba, musíme za ňu nasadiť svoj život“²². Sloboda je teda mnohokrát podmienená zápasom o ňu. Existenciálna sloboda človeka je síce apriórna, ale politická sloboda bola a je predmetom zápasu v každej dobe. V tomto kontexte Tocqueville píše, že ľudia by sa „nemohli tešiť politickej slobode, bez toho, aby ju vykúpili istými obeťami, a nikdy ju nemožno dosiahnuť ináč, než veľkým úsilím“²³. Hodnota politickej slobody vyplýva z ťažkosti jej dosiahnutia a tiež z jej významu pre spoločnosť. Rousseau píše: „keď hľadáme, v čom presne spočíva to najväčšie blaho všetkých, ktoré má byť cieľom zákonodarných systémov, nachádzame, že sa redukuje na dve základné predmety, na **slobodu a rovnosť**. Na slobodu, pretože každá individuálna závislosť odoberá silu štátnemu telesu, na rovnosť, pretože sloboda bez nej nemôže pretrvať“²⁴. Hume zas píše, že „ak preskúmame jednotlivé zákony, ktorými sa riadi spravodlivosť a určuje majetok, aj tak dostaneme ten istý záver. Dobro ľudstva je jediný predmet všetkých týchto zákonov a nariadení. Pre mier a v záujme spoločnosti je nevyhnutné nie len to, že vlastníctvo ľudí možno oddeliť, ale že zákony, ktoré nasledujeme pri tomto delení, sú také, aby bolo možné naďalej slúžiť záujmom spoločnosti“²⁵.

Aj keď vo všeobecnosti platí, že „otázka slobody je pre každý národ životne dôležitá, celkom zásadná a záležitosťou všetkých“²⁶, „sloboda nie je plodom všetkých krajín, nie je ani dosiahnuteľná všetkým národom. Čím viac uvažujeme o tejto zásade, stanovenej Montesquieuom, tým väčšmi cítime jej pravdivosť. Čím väčšmi ju popierame, tým častejšie sa ukazuje príležitosť podprieť ju novými

²¹ Ibidem, s. 196.

²² A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 138.

²³ Ibidem, s. 74.

²⁴ J.J. Rousseau, *O spoločenskej zmluve: (O princípoch politického práva)*, Bratislava, Kalligram 2010, s. 75.

²⁵ D. Hume, *O práve a politike*, Bratislava: Kalligram 2008, s. 116.

²⁶ N. Machiavelli, *Rozpravy o prvinách deseti kníhách Tita Livia*, Argo 2001, s. 193.

a presvedčivými dôkazmi“²⁷. Aj podľa odľahlejšieho Tocquevilla „sloboda je vzácny dar, no len máloktorý národ je jej hodný“²⁸. Sloboda je stav, ktorý treba vybudovať, je to stav, ktorý v novovekých politicko-filozofických reflexiách vyplýva z prekonalenia prirodzeného stavu, ktorý sa chápe ako stav absencie slobody, z dôvodu anarchie, či absencie princípov a pravidiel postulujúcich slobodu. „Podľa Locka v prirodzenom stave, pred utvorením akejkoľvek občianskej spoločnosti, by ľudia konali v zhode so svojimi túžbami, ktoré by však boli obmedzené ich rozumom. V prirodzenom stave sa ľudia môžu ľahko dostať do vojnového stavu, v ktorom využívajú silu na zmocnenie sa majetku iných alebo na ochranu seba samých pred takýmito nájazdmi. Locke hovorí, aby ľudia prekonalí túto neistotu, utvorili občiansku spoločnosť“²⁹. Občianska spoločnosť sa chápe ako prostriedok prekonalenia prirodzenej nerovnosti. Je to možnosť prekonať získané sociálne disproporcie a zaviesť pojmy rovnosti a spravodlivosti do politiky. Už Machiavelli píše, že „mravná skaza a neschopnosť žiť slobodne sa rodí z občianskej nerovnosti a kto sa rozhodne rovnosť dôsledne zaviesť, musí nutne siahnuť k mimoriadnym opatreniam“³⁰. V prvom rade „v občianskej spoločnosti má každý pracovať – lebo na tom sa zakladá jeho pocit samostatnosti a cti“³¹.

Občianska spoločnosť je v Novoveku chápaná v kontexte demokracie. Občianska spoločnosť a demokracia sú párové pojmy a zároveň sú definované primárne cez otázku slobody³². Hobbes uvádza, že „slobodní sú iba tí, čo žijú v demokracii, a otrokmi tí, čo žijú v monarchii“³³. Demokracia je zároveň v tomto období definovaná predovšetkým ako republika a jej výlučnosť v možných politických zriadeniach je výsledkom aj racionálneho uvažovania o politike. Aj keď Novovek sa hrdí svojim dôrazom na racionálnosť a empiriu, Montesquieu sa nevyhol v definícii občianskej spoločnosti aj otázke citov: „občianska cnosť v štáte je vec prostá: je to láska

²⁷ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava, Epoque 1967, s. 452.

²⁸ A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 880.

²⁹ G. Thomson, *Locke*, Bratislava: Albert Marenčin - Vydavateľstvo PT, 2004, s. 45.

³⁰ N. Machiavelli, *Rozpravy o prvých desiatich knihách Tita Liviova*, Argo 2001, s. 188.

³¹ Sobotka chápe nutnosť pracovať ako primárnu pre novoveké chápanie občianskej spoločnosti. Občianska spoločnosť je, hlavne pre nemeckú klasickú filozofiu považované za „sústavu potrieb“. M. Sobotka, *Kapitoly z dejín nemeckej klasické filozofie – II.*, Praha: Státní tiskárna, 1970, s. 61.

³² Bližšie pozri: R.E. Goodin, P. Pettit, P. (ed.): *A Comparison to Contemporary Political Philosophy*, Oxford 1997.

³³ T. Hobbes, *O štáte alebo republike*, In: I. Hrušovský, *Novoveká racionalistická filozofia*, Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1970. s. 197.

k republike, je to cit a následok poznania“³⁴. Cit, empatie a altruizmus sú koniec koncov atribúty, ktoré stoja v základoch výnimočnosti novovekého uvažovania o spoločnosti. Tocqueville tak uvádza, že „je veľmi dôležité, aby republiky nielen bránili spoločnosť pred útlakom tých, ktorý jej vládnu, ale aby ochránili aj časť spoločnosti pred nespravodlivosťou druhej časti. Spravodlivosť je cieľ, ku ktorému má smerovať každá vláda, je to cieľ, ktorý si stanovujú ľudia, keď sa spájajú. Národy sa o tento cieľ vždy usilovali a budú sa usilovať, kým ho nedosiahnu, alebo nestratia svoju slobodu“³⁵.

Summary

The author analyzes such aspects of modern political philosophy as: individualism, freedom and society development.

³⁴ Ch. Montesquieu, *O Duchu Zákona*, Český Těšín: Aleš Čeněk 2003, s. 74.

³⁵ A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 416.